

Ewa Bielska

Wydział Nauk Społecznych

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-6335-3650

**MIGRACJA I ZWIĄZANE Z NIĄ
POTRZEBY WSPARCIA ADOLESCENTÓW
I MŁODYCH DOROSŁYCH**

**International Migration of Teenagers and Young
Adults and the Need of Support in the Host Country**

Streszczenie

Migracje stanowią jedno z bardziej powszechnych zjawisk charakterystycznych dla globalnej ponowoczesności. Ze względu na swoje wieloaspektowe (społeczne, kulturowe, ekonomiczne, polityczne) ułożenie zjawisko to wymaga podejmowania studiów interdyscyplinarnych. Z problematyką migracji łączą się specyficzne problemy, które rodzą potrzebę podejmowania działań o charakterze wsparcia. Jego potencjalnym odbiorcą są podmioty o różnym statusie (zarówno sam migrant i jego rodzina, jak i środowisko społeczno-kulturowe, w którym jest ułożony). Przedmiotem analizy są potrzeby oraz praktyki wsparcia związanego z sytuacją migracji. Uwzględniając opublikowane dotychczas dane, głównie z obszaru Europy Zachodniej i USA, przedstawiono specyfikę doświadczeń migracyjnych adolescentów i młodych dorosłych, wskazano na związane z nią specyficzne i niespecyficzne potrzeby oraz stanowiące odpowiedź na nie strategie wsparcia realizowanego w środowiskach lokalnych.

Słowa kluczowe: migracja, wsparcie, sieć społeczna, pomoc kulturowo wrażliwa, aktywizacja

---

Abstract

Migration is one of the most common social phenomena specific to global postmodernity. Considering its multi-sided context (social, cultural, economic, political), it is justified to conduct interdisciplinary studies of the subject. Migration is usually accompanied by specific problems, that create the need to take on support activities. Their beneficiaries are different agents (migrants, their families, socio-cultural environments of their existence). The topic of analysis are needs and support practices connected with migration. Taking into account published and accessible in literature data (mainly from Western Europe and USA), in the paper presented, specificity of the teenagers' and young adults' migration experiences, there are also indicated intertwined with this one specific and unspecific needs as well as support strategies created for them in the local communities.

Key words: migration, social network, culturally sensitive help, activation

Wprowadzenie

Przedmiotem analizy są specyficzne oraz niespecyficzne potrzeby wsparcia związane z migracją adolescentów oraz młodych dorosłych. Migracje stanowią jedno ze zjawisk powszechnie występujących w globalnym społeczeństwie ponowoczesnym. Ich charakterystyka wymaga uwzględnienia licznych, mających interdyscyplinarne ułożenie, zmiennych (antropologicznych, społecznych, kulturowych, demograficznych, ekonomicznych i politycznych). Celem podjętych analiz jest identyfikacja niespecyficznych i specyficznych potrzeb związanych z migracją oraz odpowiadających im (a przy tym uwzględniających czynniki społeczne i kulturowe) form udzielania wsparcia adolescentom i młodym dorosłym znajdującym się w sytuacji migracji. Paradygmatyczne analizy ułożone zostały w nurcie pedagogiki społecznej oraz bliskiej

jej w rodzimej strukturze nauk pracy socjalnej. Takie ujęcie implikuje uwzględnienie różnorodnych komponentów określających specyfikę potrzeb oraz doświadczeń migrantów, w tym czynników społecznych, kulturowych, zdrowotnych, politycznych, ekonomicznych. Ponadto wskazana perspektywa analizy zakłada traktowanie struktury pomocy jako uwzględniającej podmiotowość klientów oraz przyjęcie za jeden z celów działań pomocowych uaktywnienie ich, wzmocnienie ich kompetencji służących rozwojowi satysfakcji z uczestnictwa społecznego oraz rozwinięcie poczucia sprawstwa.

Populacja migrantów jest niemonolityczna (zróżnicowana pod względem cech społeczno-demograficznych, doświadczeń uzyskanych w kraju pochodzenia, społecznych i kulturowych zasobów indywidualnych), zatem studia nad związanymi z nią zjawiskami wymagają uwzględnienia szerokiego zakresu zmiennych i kategorii, takich jak specyfika czynników motywujących do podjęcia decyzji o opuszczeniu kraju, którego jednostka jest obywatelem, kapitał kulturowy migrującego, sieć społeczna, w jakiej jest ulokowany w kraju osiedlenia, specyfika potrzeb charakterystycznych dla osób na określonym etapie rozwoju, o określonej płci, sprawności, stanie zdrowia, role, w jakich migrant funkcjonuje, i związane z nimi zadania, jakie realizuje. Konieczne jest zatem w określaniu optymalnych celów i strategii udzielanego wsparcia uwzględnianie założeń licznych teorii, w tym teorii rozwojowej, teorii kapitału społecznego i sieci społecznych¹. Janusz Balicki i Peter Stalker wyodrębniają w ramach populacji migrantów następujące podkategorie: osadnicy, robotnicy kontraktowi, specjaliści, imigranci nielegalni, starający się o azyl, uchodźcy². Russell King, przytaczając poszczególne typologie migrantów, uznaje, że badania dotyczą zazwyczaj statusu i komponentów funkcjonowania trzech grup, którymi są: migrujący w celu cza-

---

¹ W niniejszym artykule nie dokonuję szczegółowej charakterystyki perspektyw aplikacyjnych poszczególnych teorii w studiowaniu problematyki migracji. W strukturze treści wyeksponowane zostały jednak charakterystyczne dla nich pojęcia oraz występujące nawiązania do ich założeń.

² J. Balicki, P. Stalker, *Polityka imigracyjna i azyłowa: wyzwania i dylematy*, Warszawa 2006, s. 43.

sowego podjęcia pracy, osiedleńcy oraz uchodźcy³. Można założyć, że przedstawiciele każdej z wymienionych kategorii mogą doznawać sytuacji problemowych stwarzających potrzebę uzyskania wsparcia. Jednak ze względu na specyfikę doświadczeń skłaniających do podjęcia decyzji o migracji (zagrożenie bezpieczeństwa, wolności, życia w kraju pobytu) oraz zagrożenie czynnikami ryzyka podczas przemieszczania się do kraju docelowego znaczną specyfiką charakteryzują się potrzeby uchodźców.

1. Specyfika doświadczeń migracyjnych

Według danych opublikowanych w *The World Migration Report* w 2020 roku w sytuacji migracji międzynarodowej znajdowało się 3,6% populacji świata, co w porównaniu z poprzednimi latami świadczy o tendencji zwykłej tego faktu społecznego⁴. Z kolei dane przytaczane przez Migration Data Portal wskazują, że w połowie 2021 roku 11% struktury migrujących stanowili adolescenty oraz młodzi dorośli (identyfikowani jako osoby w wieku 15–24 lata)⁵. Biorąc pod uwagę przyczyny migracji długotrwałej, można zauważyć, że ich struktura nie jest jednolita i obejmuje czynniki ekonomiczne, edukacyjne, polityczne, a także społeczno-kulturowe. Znaczący jest również komponent decyzyjności, określający, jaki podmiot podjął decyzję o migracji. W przypadku adolescentów mogą to być zarówno decyzje rodziców, jak i pochodne motywacji samych osób w okresie późnej adolescencji i młodych dorosłych. W określaniu modeli działań pomocowych kierowanych wobec osób w sytuacji migracji znaczące jest także uwzględnianie takich zmiennych jak: płeć, wiek oraz tożsamość etniczna.

---

³ R. King, *Theories and Typologies of migration: an overview and a primer*, Malmö 2013, s. 9.

⁴ *The World Migration Report*, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/> data dostępu 30.11.2021; *World Migration Report 2020*, Geneva, s. 19.

⁵ *Child and young migrants*, Migration Data Portal, <https://www.migrationdataportal.org/themes/child-and-young-migrants> (dostęp: 11.01.2022).

Potrzeby wsparcia osób migrujących czasowo w celach edukacyjnych bądź ekonomicznych znacząco różnią się od potrzeb osób znajdujących się w sytuacji migracji przymusowej. Dane statystyczne dotyczące struktury migracji w Polsce wskazują, że w roku akademickim 2019/2020 na uczelniach polskich studiowało 77,3 tys. obcokrajowców. Były to osoby pochodzące głównie z Ukrainy, ale także z Białorusi, Indii, Norwegii, Szwecji, Niemiec, Arabii Saudyjskiej, Tajwanu, Chin i Litwy⁶. Według danych dotyczących migracji ekonomicznej w 2020 roku wydano w Polsce cudzoziemcom 406 496 zezwoleń na podjęcie pracy, otrzymali je głównie migranci z Ukrainy, Białorusi, Gruzji, Indii i Mołdawii. Byli oni zatrudniani przede wszystkim w sektorze budownictwa, przetwórstwa przemysłowego, administracji i działalności wspierającej oraz transportu i gospodarki magazynowej⁷. W 2020 roku status uchodźcy uzyskało w Polsce 161 osób, a ochronę uzupełniającą 222. W 2021 roku ochronę uzupełniającą uzyskało 276 osób⁸. Strukturę migracji w Polsce radykalnie zmienił wybuch wojny na Ukrainie. W wyniku ataku militarnego Rosji do 1 czerwca 2022 roku do Polski przybyło 3,75 mln obywateli Ukrainy⁹. Można zatem uznać, że kreowanie w warunkach rodzimych sieci wsparcia dostosowanego do specyficznych potrzeb migrantów ma wieloaspektowe uzasadnienia systemowo-strukturalne.

---

⁶ *Kształcenie cudzoziemców na polskich uczelniach*, Najwyższa Izba Kontroli 2020, s. 9.

⁷ *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w Polsce*, Główny Urząd Statystyczny, 20.05.2021, s. 1–4.

⁸ <https://asylumineurope.org/reports/country/poland/statistics/> (dostęp: 11.01.2022); <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2022/> (dostęp: 11.01.2022).

⁹ E. Derewienko, *Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce?*, <https://300gospodarka.pl/news/uchodzczy-z-ukrainy-w-polsce-liczba> (dostęp: 1.06.2022). Dokładna liczba osób obecnie przebywających w Polsce jest trudna do ustalenia, dane Straży Granicznej dotyczą wszystkich, którzy przekroczyli granicę polsko-ukraińską. Liczba ta obejmuje zatem także osoby, które w późniejszym czasie wróciły na Ukrainę (według danych Straży Granicznej od 24 lutego do 1 czerwca 2022 na Ukrainę wróciło z Polski 1744 mln osób), jak również te, które przemieszczały się na obszar kolejnych krajów.

W strukturze migracji ulokowane są zdarzenia wymagające adaptacji osób w nich uczestniczących do nowych sytuacji, a niektóre z nich mają charakter czynników ryzyka dla dobrostanu biopsychospołecznego. Sally C. Moyes i Marc Schenker, przyjmując perspektywę zdrowotną, wskazują na następujące czynniki ryzyka ulokowane w strukturze doświadczeń osób podejmujących tymczasowe zatrudnienie w warunkach migracji: świadczenie pracy za stawkę niższą niż pracownicy krajowi, praca w godzinach przekraczających jej standardowo określony czas, realizowanie jej w gorszych warunkach niż pracownicy rodzimi, w tym w warunkach stanowiących zagrożenie zdrowia i życia, np. w związku z brakiem przeszkolenia lub niewystarczającym dostępem do urządzeń ochronnych. Okolicznościom tym towarzyszy ryzyko doznania przemocy, nadużyć, handlu ludźmi. Dane statystyczne dotyczące warunków zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej wskazują, że migranci w porównaniu z pracownikami rodzimymi są częściej narażeni podczas wykonywania pracy na ekspozycję na wysokie temperatury, hałas o dużym natężeniu, silne wibracje, ponadto wywierana jest na nich presja dotycząca szybkiego tempa pracy oraz przebywania przez długi czas w pozycji stojącej¹⁰. Ryzyko ekspozycji na czynniki stanowiące zagrożenie dla zdrowia i bezpieczeństwa migrantów zatrudnionych tymczasowo zwiększa brak kompetencji posługiwania się językiem obowiązującym w kraju docelowym migracji. Deficyt ten uniemożliwia bądź ogranicza rozumienie treści szkoleń oraz pisanych instrukcji dotyczących bezpieczeństwa w środowisku pracy. Kapitał kulturowy związany z posługiwaniem się językiem obowiązującym (bądź powszechnie rozumianym) w kraju docelowym, znajomość porządku instytucjonalnego oraz związanych z nim procedur warunkują kompetencje korzystania z różnego rodzaju usług socjalnych, m.in. zdrowotnych i edukacyjnych. Z kolei migranci nieposiadający zezwolenia na podjęcie pracy i zatrudnieni nielegalnie oprócz narażenia na czynniki wyżej wymienione dodatkowo doznają ekspozycji na ryzyko związane z nadużyciami podczas wykonywania pracy, spotykają się z odmową wypłaty wynagrodzenia oraz brakiem możliwości egzekwowania jego wyrównania. Oprócz wymie-

---

¹⁰ S.C. Moyce, M. Schenker, *Migrant workers and their occupational health and safety*, „Annual Review of Public Health”, 2018 vol. 39, s. 352–353.

nionych czynników warunki, w jakich migranci wykonują pracę, są także związane ze zmiennymi społeczno-kulturowymi, w tym genderowymi, oraz reprezentacją statusu migrantów w dyskursie politycznym¹¹.

Radykalnie różna od sytuacji osób migrujących w celach ekonomicznych jest sytuacja uchodźców. W tej populacji dodatkowym komponentem określającym specyfikę potrzeb dotyczących wsparcia jest występująca na różnych etapach biografii ekspozycja na zdarzenia traumatyzujące. Jeroen W. Knipscheer, Marieke Sleijpen, Trudy Mooren, F. Jackie June ter Heide i Niels Van der Aa wskazują, że typy zdarzeń traumatyzujących, najczęściej doświadczanych przez osoby w sytuacji uchodźczej, to: ryzyko utraty życia, przymusowa separacja od członków rodziny, wiedza o zabójstwie członka rodziny innej bliskiej osoby, zagrożenie torturami, wiedza o innej (poza zabójstwem) nienaturalnej przyczynie śmierci członka rodziny lub innej bliskiej osoby¹². Z kolei badania przeprowadzone przez Hansa Dietricha, Radwana Al Ali, Sefika Tagaya, Johannesesa Hebebranda i Volkera Reissnera pokazują, że w próbie młodych uchodźców (w wieku 18–25 lat) z Syrii i Iraku 25% respondentów zadeklarowało doznanie w czasie wędrówki związanej z uchodźstwem bądź już w kraju docelowym form przemocy, takich jak: odebranie gróźb, ekspozycja na konfrontację z użyciem broni, konieczność uzyskania pomocy medycznej w związku z wcześniej wymienioną sytuacją. Doświadczenie tego typu zdarzeń korelowało pozytywnie z ryzykiem wystąpienia symptomów Zespołu Stresu Pourazowego – PTSD, jednak czynnikiem chroniącym okazywał się kapitał kulturowy. W części populacji, w której ojcowie mieli wyższe wykształcenie, symptomy PTSD były diagnozowane rzadziej. Częstość występowania symptomów PTSD w populacji uchodźców jest określana na różnym poziomie. W przytaczanych badaniach zastosowane narzędzie wskazywało na ich obecność u 8% próby badawczej, a w innych badaniach narzędzia pokazywały na większą częstość – od 27% do 36%. Różnica jest związana zarówno z typem zastosowanego narzędzia, jak i cecha-

---

¹¹ Tamże, s. 356–358.

¹² J.W. Knipscheer, M. Sleijpen, T. Mooren, F.J.J. ter Heide, N. Van der Aa, *Trauma exposure and refugee status as predictors of mental health outcomes in treatment-seeking refugees*, „BJ Psych Bulletin”, 2015 vol. 39 nr 4, s. 180.

mi próby (uczestnictwo w niej kobiet i mężczyzn, osób o zróżnicowanych kapitałach kulturowych, a także czas, jaki upłynął od ekspozycji na czynnik traumatyzujący)¹³. Podobne dane przytaczają Mina Fazel, Jeremy Wheeler i John Danesh na podstawie przeprowadzonej metaanalizy badań dotyczących zdiagnozowanego PTSD w populacji dorosłych uchodźców z Azji Południowo-Wschodniej, terenów byłej Jugosławii, Bliskiego Wschodu oraz Ameryki Środkowej. Autorzy twierdzą, że jest on doznawany przez około 9% populacji, z kolei w środowisku dzieci-uchodźców objawy PTSD zostały zdiagnozowane wśród średnio 11% populacji (w poszczególnych badaniach było to 7–17%)¹⁴. Badania wskazują także, że nawet u 75% populacji, w której zdiagnozowano PTSD, równolegle występowały objawy innych zaburzeń psychicznych¹⁵. Niezależnie od diagnozowanych różnic w częstości występowania PTSD w każdym z przeprowadzonych badań jest ona większa od próby generalnej. Jedną z ważnych potrzeb osób doświadczających uchodźstwa jest zatem dostęp do profesjonalnego systemu wsparcia psychicznego.

Szczególnie narażone na doznanie czynników ryzyka są dzieci oraz adolescenty znajdujący się w sytuacji uchodźstwa. Zarówno w okolicznościach poprzedzających decyzję o opuszczeniu kraju, jak i w trakcie wędrówki uchodźczej osoby te narażone są na odseparowanie od opiekunów, wykorzystanie, doznanie przemocy, bycie świadkiem działań przemocowych wobec innych osób (w tym bliskich) oraz na doznanie skrajnej deprivacji potrzeb¹⁶. Uchodźcy niezależnie od traumy pre-

---

¹³ H. Dietrich, R. Al Ali, S. Tagay, J. Hebebrand, V. Reissner, *Screening for posttraumatic stress disorder in young adult refugees from Syria and Iraq*, „Comprehensive Psychiatry”, 2019 vol. 90, s. 76–80.

¹⁴ M. Fazel, J. Wheeler, J. Danesh, *Prevalence of Serious Mental Disorder in 7000 Refugees Resettled in Western Countries: A Systematic Review*, „Lancet”, 2005 nr 365.

¹⁵ N. Morina, V. Sulaj, U. Schnyder, R. Klaghofer, J. Müller, Ch. Martin-Sölch, M. Rufer, *Obsessive-Compulsive and Posttraumatic Stress Symptoms Among Civilian Survivors of War*, „BMC Psychiatry”, 2016 vol. 16, s. 1.

¹⁶ N. Duman, Y. Snoubar, *Role of Social Work in the Integrating Refugee and Immigrant Children into Turkish Schools*. „European Journal of Social Sciences, Education and Research”, 2017 vol. 4 nr 4, s. 328; M. Hasanović, I. Palević, S. Pavlović, *The Acculturation and Repatriation Problems and School Behavioral Problems*

migracyjnej (związanej z okolicznościami mającymi miejsce w kraju pochodzenia) narażeni są dodatkowo na stresory pośrednie (ulożone między traumą premigracyjną a stresorami postmigracyjnymi), które są związane z takimi elementami jak: konieczność odbywania długiego, wycieńczającego marszu, śmierć członka rodziny, znajdowanie się w zasięgu strażaków z broni palnej, przemocowe pozbawienie własności, umieszczenie w obozie koncentracyjnym, bycie świadkiem przemocy wobec innej osoby, bycie świadkiem śmierci innej osoby, doznawanie przemocy fizycznej lub tortur, pozbawienie dostępu do żywności lub wody¹⁷.

Przedstawione powyżej, kontekstualnie uwarunkowane czynniki ryzyka, na których oddziaływanie narażone są osoby znajdujące się w sytuacji migracji, określają specyficzne dla tej części populacji potrzeby wieloaspektowego wsparcia.

2. Migracja a potrzeby wsparcia

Vamik D. Volkan, charakteryzując specyfikę doświadczeń migrantów w okresie adolescencji, podkreśla, że współistnieją w niej dwa typy sytuacji przejściowej, którymi są zmiana statusu rozwojowego oraz zmiana społecznych i kulturowych warunków środowiska wychowawczego. Ponadto, przytaczając prace Leona i Rebekki Grinbergów, Volkan wskazuje na towarzyszące sytuacji migracji zmiany w obrębie struktury i kultury rodzin adolescentów oraz skryptów, poprzez które postrzegają oni, jak radzą sobie znaczący inni w nowej sytuacji, w tym ich sprawność oraz deficyty kompetencji umożliwiających skuteczną adaptację¹⁸. Struktura pomocy i wsparcia powinna zatem uwzględniać nie tylko potrzeby samego adolescenta, ale też system rodzinny, w któ-

---

Reported from Teachers among Repatriated Refugee Adolescents in Bosnia-Herzegovina, „Trauma and Emergency Care”, 2017 vol. 2 nr 3, s. 1.

¹⁷ D. Vojvoda, S.M. Weine, T. McGlashan, D.F. Becker, S.M. Southwick, *Post-traumatic Stress Disorder in Bosnian Refugees 3½ Years After Resettlement*, „Journal of Rehabilitation Research and Development”, 2008 vol. 45 nr 3, s. 421–422.

¹⁸ Volkan przytacza przekonania adolescentów, zgodnie z którymi rodzice podjęli decyzję o migracji, ignorując przeżycia i emocje dzieci (V.D. Volkan, *Im-*

rym jest on ulokowany. Można założyć, że jest to komponent występujący zarówno w strukturze doświadczeń migrantów ekonomicznych, jak i uchodźców.

Biorąc pod uwagę ogólną charakterystykę strategii adaptacji do sytuacji uchodźczej, Dick Blackwell wskazuje na dwa jej schematy. W jednym z nich dominują komponenty wiktymologiczne, w drugiej wyeksponowany jest element ocalenia. Dominacja strategii wiktymologicznej wyraża się w deklarowanej bezsilności oraz poczuciu przytłoczenia trudnościami i barierami, które jednostka postrzega jako niemożliwe do pokonania. Z kolei strategia ocalonego charakteryzuje się zachowywaniem odporności wobec sytuacji zadaniowych i problemów towarzyszących migracji, tzn. migrant deklaruje wtedy poczucie własnego sprawstwa i kwestionuje odczuwanie konsekwencji migracji. Strategia taka jest zadaniowo korzystna. Blackwell wskazuje jednak na jej deficyty z punktu widzenia dobrostanu psychicznego analizowanego w dłuższej perspektywie czasowej ze względu na ryzyko dominacji mechanizmu zaprzeczania oraz dysocjacji od tych komponentów własnej biografii, które są związane z ekspozycją na zdarzenia potencjalnie traumatyzujące¹⁹.

Dwie wyżej przedstawione cechy doświadczenia sytuacji migracji można potraktować jako informujące w procesie diagnozy o ogólnych i dominujących strategiach adaptacyjnych, które rozwija klient. Są one związane z uzyskiwaniem odpowiedzi na pytania: W jaki sposób adolescent radzi sobie z przejściem do nowych ról społecznych? Jak adaptuje się do nowego środowiska? Jak osoba w sytuacji uchodźczej opisuje strukturę własnych doświadczeń związanych z poszczególnymi etapami decyzji o opuszczeniu kraju i podróży do kraju docelowego? Jak określa obecną tożsamość w nowym miejscu pobytu (uwzględniając podmiotowość, sprawczość, poczucie winy)? Jakim kapitałem kulturowym i społecznym klient dysponuje? Blackwell podkreśla znaczenie kapitału kulturowego migrantów, wskazując, że takie elementy

---

migrants and Refugees. Trauma, Perennial Mourning, Prejudice and Border Psychology, London 2017, s. 58).

¹⁹ D. Blackwell, *Counselling and Psychotherapy with Refugees*, London–Philadelphia 1988, s. 55.

jak wykształcenie, wykonywany w kraju pochodzenia zawód, dotychczasowa aktywność społeczna warunkują kompetencje radzenia sobie z procedurami formalnymi i biurokratycznymi związanymi z legalizacją statusu oraz uzyskiwaniem dostępu do zasobów w kraju obecnego pobytu (docelowego bądź tymczasowego)²⁰.

Kolejnym koniecznym do uwzględnienia podczas podejmowania wobec adolescentów i młodych dorosłych działań o charakterze wsparcia jest funkcjonująca w kontekście kultury pochodzenia migranta reprezentacja pomocy, przypisywane jej znaczenia oraz uznane formy. Heejung S. Kim, David K. Sherman i Shelley E. Taylor zwracają uwagę, że socjalizacja w kontekście różnych kultur wyposaża ich przedstawicieli w zróżnicowane kompetencje korzystania z sieci wsparcia. Istotna jest w takiej sytuacji zdolność identyfikowania potencjalnych jego źródeł, znaczące są skrypty poznawcze określające sytuacje, w których użytkowanie jest uzasadnione i dopuszczalne, oraz zdolność i wola przyjmowania wsparcia ze strony innych osób. Ponadto wzory kulturowe mogą różnicować modele korzystania z pomocy i wsparcia kobiet i mężczyzn oraz osób o różnym statusie społecznym²¹. We wzorze

---

²⁰ Tamże, s. 91.

²¹ Przytaczane przez cytowanych przedstawicieli nauk społecznych wyniki badań wskazują, że reprezentanci azjatyckich kultur kolektywistycznych deklarowali rzadsze korzystanie ze wsparcia niż przedstawiciele europejskiego modelu indywidualistycznego. Przedstawiciele drugiego pokolenia migrantów z Azji negatywnie oceniali fakt korzystania ze wsparcia przez osoby znajdujące się w sytuacji eksponującej na doznanie stresu. Czynnikiem korelującym ze zróżnicowaną gotowością do korzystania ze wsparcia okazała się płeć. Kobiety częściej deklarowały dopuszczanie korzystania ze wsparcia jako sposobu radzenia sobie z sytuacjami stresogennymi niż mężczyźni. Biorąc pod uwagę specyfikę wzoru kulturowego, w którym socjalizowani są migranci w procesie pomocowym, konieczne jest zatem uwzględnianie statusu wsparcia w jego strukturze. Cytowani autorzy wskazują, że korzystanie ze wsparcia może być postrzegane jako okazywanie słabości i powód do wstydu, może być traktowane jako czynnik osłabiający spójność grupową, może budzić obawę przed krytyką ze strony innych przedstawicieli grupy odniesienia. Jednocześnie jednak postrzeganie znaczenia wsparcia formalnego i nieformalnego może być różne, w takiej sytuacji wsparcie uzyskiwane ze strony instytucji może mieć status neutralny, obawy może natomiast budzić potencjalne uzyskiwanie go ze strony bliskich (np. w związku z chęcią uniknięcia obarczenia

kulturowym społeczeństwa, z którego pochodzi migrant, status, struktura oraz treść działań pomocowych mogą być zróżnicowane. Denise Saint Arnault wskazuje na ulokowanie we wzorze kulturowym komponentów należących do trzech kategorii: poznawczej, afektywnej i behawioralnej, ich treść zawiera odniesienia m.in. do sfery pomocy²².

Dick Blackwell, analizując specyfikę potrzeb osób znajdujących się w sytuacji uchodźczej, podkreśla konieczność uwzględniania w działaniach pomocowych systemowego (politycznego, kulturowego, społecznego) ulokowania klientów. Stosunkowo częstym doświadczeniem uchodźców jest zagrożenie bezpieczeństwa własnego lub członków rodziny, a także zaginięcie lub śmierć osób bliskich. W sytuacji, gdy ciało bliskich zmarłych nie zostało zidentyfikowane, mogą doświadczać sytuacji braku możliwości zrealizowania rytuału pochówku, a w efekcie poczucia winy i niedopełnienia obowiązku względem członka rodziny. Młodzi dorośli pochodzący z krajów, w których trwają konflikty zbrojne, czy też panuje reżim bądź dyktatura, i którzy w kraju pochodzenia byli zaangażowani politycznie, mogą w sytuacji migracji doświadczać obaw o losy krewnych (bądź innych osób, z którymi pozostawali w stosunkach społecznych). Obawom tym może towarzyszyć przeżywanie konfliktu wartości, będącego pochodną przekonania o słuszności własnych działań wyrażających nieposłuszeństwo wobec reżimu, a jednocześnie przekonania o obowiązku chronienia osób bliskich²³. Z kolei w przypadku uzyskania informacji o aresztowaniu, śmierci bądź innej formie przemocy wymierzonej w bliskich, którzy pozostali w kraju pochodzenia, uchodźcy mogą mieć poczucie winy wynikające z przekonania, że jest to sytuacja będąca odwetem reżimu, a także mogą doznawać poczucia, że okazali się nieskuteczni w ochronie rodziny i zawiedli swoich bliskich²⁴. Blackwell wskazuje także na znaczenie komponentu politycznego wyrażającego się w relacji oficjalnej polityki kraju, w któ-

---

innych własnymi problemami). H.S. Kim, D.K. Sherman, S.E. Taylor, *Culture and Social Support*, „American Psychologist”, 2008 vol. 63, nr 6, s. 520–521.

²² D. Saint Arnault, *Cultural Determinants of Help Seeking: A Model for Research and Practice*, „Research and Theory for Nursing Practice”, 2009 vol. 23, nr 4.

²³ D. Blackwell, *Counselling and Psychotherapy with Refugees*, dz. cyt., s. 31.

²⁴ Tamże, s. 44

rym migranci obecnie przebywają, wobec władz kraju, który opuścili. Element ten może określać zaufanie do instytucji w kraju pobytu (w tym także do instytucji pomocowych), a w konsekwencji określa poczucie bezpieczeństwa klienta podczas interakcji z podmiotami ulokowanymi w sieci pomocowej²⁵.

Okoliczności towarzyszące pobytowi w kraju przyjmującym związane są m.in. z ulokowaniem w nowym (społecznie, kulturowo, politycznie) środowisku lokalnym, potrzebą nabycia umiejętności posługiwania się obowiązującym językiem, dostępem do podstawowych zasobów (takich jak żywność, odzież, mieszkanie, pomoc medyczna, usługi socjalne), potrzebą zrekonstruowania własnego statusu w nowych warunkach społecznych (m.in. poprzez uzyskanie kwalifikacji zawodowych, podjęcie zatrudnienia), ulokowaniem w przestrzeni politycznej (w tym również konfrontacja z takimi kwestiami jak ksenofobia, rasizm, polityczne dyskursy podejmowane wobec kwestii migracji), ulokowaniem w przestrzeni wspólnot duchowych i religijnych²⁶. Wielość i różnorodność potrzeb określa fakt, że wsparcie i pomoc o charakterze profesjonalnym wymagają integracji działań różnych instytucji o profilu socjalnym, oświatowym oraz zdrowotnym²⁷.

Z komponentem tym łączy się także integracja społeczna migrantów w środowisku lokalnym. W tym przypadku kreowanie przestrzeni wsparcia obejmuje dwa komponenty. Jeden z nich związany jest z zastożną kondycją społeczeństwa obywatelskiego (uwzględnia głównie takie jego elementy jak uogólnione zaufanie oraz solidarność), a w jego ramach znacząca jest struktura postaw wobec migrantów. Drugi komponent dotyczy aktywizacji migrantów oraz włączenia ich w strukturę sieci społecznej w przestrzeni środowiska lokalnego (w tym przypadku istotne są zmienne z obszaru kapitału społecznego i kulturowego klientów). Zasadne jest w takiej sytuacji kreowanie sieci wzajemności, w ramach której migrant zostaje ulokowany w relacji zmniejszającej wyni-

---

²⁵ Tamże, s. 62.

²⁶ Tamże, s. 204.

²⁷ N. Duman, Y. Snoubar, *Role of social work in the integrating refugee and immigrant children into Turkish schools*, „European Journal of Social Sciences, Education and Research”, 2017 vol. 4, nr 4.

kającą z odbierania usług pomocowych asymetrię, uzyskując wsparcie, ale także udzielając zasobów innym osobom ulokowanym w sieci. W intencjonalnie podejmowanych działaniach o takim charakterze znacząca jest, rozwijana w ramach pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, wiedza dotycząca aktywizacji społecznej, strategii empowerment, a także łączenie celów naukowych i praktyczno-społecznych badań aktywizujących. Wsparcie udzielane migrantom w miejscu ich aktualnego pobytu może też w perspektywie długofalowej służyć przygotowywaniu służb socjalnych wzmacniających przyszły potencjał społeczny w kraju ich pochodzenia.

W studiach nad holistycznie rozumianym wsparciem (instrumentalnym, informacyjnym, psychologicznym, wartościującym) pomocne staje się uwzględnianie kategorii sieci społecznej. Pojęcie to określa relacje społeczne, w których ulokowany jest klient, przy uwzględnieniu takich komponentów jak wzajemność (wyrażająca się w wymianie zasobów i usług), siła i bliskość relacji z poszczególnymi ulokowanymi w sieci osobami (element związany z emocjonalnym potencjałem struktury), wyposażenie w komponenty formalne (przedstawiciele instytucji, organizacji, stowarzyszeń), znacząca jest także kompleksowość sieci (wyrażająca się w różnorodności funkcji pełnionych względem klienta przez poszczególne komponenty sieci) oraz jej gęstość (wyrażająca się w częstości wchodzenia jej członków w interakcje ze sobą)²⁸. Można zatem uznać, że systemowym i strukturalnym komponentem kreowania systemu wsparcia skierowanego do osób znajdujących się w sytuacji migracji jest przygotowanie sieci społecznej obejmującej zarówno komponenty formalne (instytucjonalne), jak i nieformalne. Możliwości tworzenia sieci społecznej o potencjale wspierającym są z kolei uzależnione od dominujących w danym środowisku postaw wobec migrantów.

Badania dotyczące struktury postaw społecznych wobec migrantów wskazują na ulokowanie w ich ramach wielu elementów. Wyniki badań przeprowadzonych przez Mię Caroline Wyszynski, Ritę Guerrę i Kingę Bierwiaczonek, dotyczących postaw wobec migrantów w Niemczech,

---

²⁸ C.A. Heaney, B.A. Israel, *Social Networks and Social Support*, w: *Health, Behavior and Health Education. Theory, Research and Practice*, red. K. Glanz, B.K. Rimer, K. Viswanath, San Francisco 2008, s. 190–191.

dowodzą, że niemal 60% przedstawicieli próby badawczej (tworzą ją osoby o relatywnie wysokim statusie społecznym – jako wskaźnik przyjęto wyższe wykształcenie i satysfakcjonujące warunki ekonomiczne, raczej o lewicowych orientacjach politycznych oraz deklarujące niskie identyfikacje religijne) wskazało udzielenie w przeszłości pomocy migrantom. Pomoc miała przy tym różne formy: materialną, ekonomiczną oraz usługową, głównie dotyczącą kwestii językowych. Wyniki badań wskazują, że respondenci przejawiali nieco bardziej przychylną postawę wobec udzielania pomocy (zarówno w formie wzmacniającej autonomię, jak i wzmacniającej zależność) uchodźcom niż migrantom ekonomicznym. Deklarowane poczucie zagrożenia związanego z migracją korelowało przy tym negatywnie z gotowością do udzielania pomocy²⁹. Postawy wobec migrantów prezentowane przez respondentów polskich wskazują na dużą częstość występowania postaw negatywnych. W listopadzie 2021 roku w badaniach przeprowadzonych przez CBOS 48% przedstawicieli próby wyraziło negatywną opinię dotyczącą przyjmowania uchodźców z krajów, w których mają miejsce konflikty zbrojne. 41% wyraziło opinię, że Polska powinna przyjąć uchodźców, ale udzielając im schronienia do czasu, gdy będą mogli wrócić do kraju pochodzenia, tylko 9% stwierdziło, że uchodźcy powinni mieć prawo osiedlania się w Polsce. Pozytywne postawy wobec udzielania pomocy uchodźcom, podobnie jak we wcześniej przytaczanych badaniach, deklarowały osoby o wyższym wykształceniu, politycznych orientacjach lewicowych, indyferentne religijnie, mieszkające w dużych miastach oraz o relatywnie wysokich dochodach³⁰. Wyniki badań przeprowadzonych przez Francescę Borgonovi i Artura Pokropka także wskazują na pozytywną korelację między kapitałem edukacyjnym populacji a postawami wobec migrantów. Za drugą kluczową zmienną autorzy uznają poczucie zagrożenia (związane z różnymi czynnikami – ekonomicznymi, kulturowymi, politycznymi). Zauważają jednak, że z punktu wi-

---

²⁹ M.C. Wyszynski, R. Guerra, K. Bierwiazzonek, *Good refugees, bad migrants? Intergroup helping orientations toward refugees, migrants, and economic migrants in Germany*, „Journal of Applied Social Psychology”, 2020 vol. 50, s. 610–616.

³⁰ CBOS, *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią*, Warszawa 2021, s. 1–2.

dzenia rozwijania postaw inkluzywnych nie tyle znacząca jest średnia liczba lat nauki populacji, ile włączenie treści związanych z problematyką edukacji kulturowej do programów kształcenia już na wczesnych etapach tego procesu³¹. Zwiększająca się w skali światowej dynamika migracji pozwala antycypować, że Polska w kolejnych latach będzie jej miejscem docelowym (zarówno biorąc pod uwagę migrację ekonomiczną, jak i uchodźczą). Zasadne jest zatem podejmowanie na poziomie strukturalnym działań pozwalających stopniowo przystosowywać system pomocy profesjonalnej, jak również sprzyjających inkluzji społecznej poprzez działania edukacyjne.

Podsumowanie

Procesy globalizacji, znaczne różnice w dostępie do nawet podstawowych zasobów, a także specyfika demograficzna poszczególnych społeczeństw skłaniają do prognoz, że migracje będą stawały się w kolejnych dekadach zjawiskiem coraz bardziej powszechnym. Konieczne jest zatem stopniowe przygotowywanie systemu pomocy oraz wsparcia przeznaczonego dla osób migrujących w celu podjęcia tymczasowej pracy lub też ubiegających się o legalizację własnego statusu w miejscu docelowym (lub transferowym) w związku z sytuacją uchodźczą. Jedną z najbardziej powszechnych form pomocy jest wsparcie mające zróżnicowany charakter – zarówno zinstytucjonalizowany, jak i nieformalny, a z punktu widzenia przedmiotu mogące dotyczyć m.in. poprawy dobrostanu emocjonalnego, kompetencji instrumentalnych, poczucia sprawstwa, poczucia ulokowania w przestrzeni więzi i sieci społecznej.

Badania wskazują, że dostęp do zasobów wsparcia społecznego sprzyja poprawie stanu zdrowia psychicznego, zmniejsza ryzyko wystąpienia symptomów lęku lub depresji³². Wsparcie kierowane do migrantów ma na celu wzmocnienie poprzez interakcje dobrostanu emo-

---

³¹ F. Borgonovi, A. Pokropek, *Education and Attitudes Toward Migration in a cross country perspective*, „Frontiers in Psychology”, 2019 vol. 10, s. 12–14.

³² D.R. du Plooy, A. Lyons, E.S. Kashima, *The Effect of Social Support on Psychological Flourishing and Distress Among Migrants in Australia*, „Journal of Immigrant and Minority Health”, 2019 vol. 21, s. 278.

cjonalnego osób wspomaganych, wzmocnienie ich wiary we własne sprawstwo oraz dostarczenie praktycznych informacji dotyczących radzenia sobie z sytuacjami problemowymi³³. Osoby znajdujące się w sytuacji migracji mogą być odbiorcami różnych form wsparcia: emocjonalnego, informacyjnego oraz instrumentalnego³⁴. Ich przedmiotem są potrzeby charakterystyczne dla każdego z trzech etapów biografii migranta, określanych jako etap premigracyjny, etap opuszczenia kraju pochodzenia i podróży do docelowego miejsca migracji oraz etap związany z osiedleniem się w miejscu pośrednim bądź docelowym³⁵. Wsparcie nie służy tylko realizacji negatywnej funkcji zapobiegania permanentnemu utrzymywaniu się symptomów stresu, ale także sprzyja aktywności, satysfakcji z realizacji zadań, poczuciu sprawstwa w nowym środowisku³⁶. Wsparcie emocjonalne skierowane do adolescentów może służyć wzmocnieniu kompetencji radzenia sobie ze stresem wynikającym ze zmiany miejsca zamieszkania oraz zmiany środowiska społecznego, czemu towarzyszy znaczne osłabienie intensywności kontaktów z bliskimi (środowiskiem rówieśniczym, rodziną), którzy pozostali w kraju pochodzenia. W takiej sytuacji mogą oni doświadczać poczucia dezorientacji, osłabienia sprawstwa i decyzyjności wynikającej z ulokowania w nowym środowisku kulturowym. Wsparcie emocjonalne dotyczy także ułatwienia adolescentowi radzenia sobie ze zmianami zachodzącymi w sytuacji migracji w obrębie funkcjonowania systemu rodzinnego. Komponent społeczny wsparcia sprzyja tworzeniu więzi między adolescentem w sytuacji migracji a rówieśnikami w takich przestrzeniach jak: szkoła, środowisko lokalne, organizacje młodzie-

---

³³ L. Simich, M. Beiser, M. Stewart, E. Mwakarimba, *Providing Social Support for Immigrants and Refugees in Canada: Challenges and Directions*, „Journal of Immigrant Health”, 2005 vol. 7 nr 4, s. 259.

³⁴ L. Ryan, R. Sales, M. Tilki, B. Siara, *Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experience of Recent Polish Migrants in London*, „Sociology”, 2008 vol. 42, s. 674.

³⁵ Por. S. Michael, *Continuities and Discontinuities. Patterns of Migration, Adolescent Immigrant Girls and Their Family Relationships*, „Qualitative Social Work”, 2009 vol. 8, s. 230.

³⁶ D.R. du Plooy, A. Lyons, E.S. Kashima, *The Effect of Social Support*, dz. cyt., s. 279.

żowe, a także sprzyja podejmowaniu aktywności społecznej i wymianie zasobów między zaangażowanymi w relacje podmiotami. Z kolei wsparcie instrumentalne służy rozwinięciu kompetencji funkcjonowania w nowych warunkach kulturowych, usprawnieniu posługiwania się językiem obowiązującym w kraju docelowym migracji, poprawie umiejętności skutecznego działania w sytuacjach formalnych (urzędowych, związanych ze środowiskiem szkoły, instytucji socjalnych itp.). Ponadto, jak podkreśla Vamik D. Volkan, znaczące jest objęcie strukturą wsparcia całego systemu rodzinnego, w którym ulokowany jest adolescent. Wszystko to ma służyć usprawnieniu adaptacji członków rodziny do nowych atrybutów ról w kontekście sytuacji migracyjnej.

Przygotowanie na poziomie systemowym struktur pomocowych wymaga wyposażenia specjalistów w interdyscyplinarną wiedzę z obszaru pracy socjalnej, pedagogiki społecznej, polityki społecznej, antropologii i socjologii oraz w związane z nią kompetencje rozumienia specyfiki kulturowej środowiska pochodzenia klienta, znajomości charakterystycznego dla niej statusu działań pomocowych, rozumienia relacji politycznych oraz zdarzeń historycznych występujących między krajem pochodzenia klienta a krajem przyjmującym. W procesie pomocowym konieczne jest zapewnienie warunków umożliwiających precyzyjną komunikację z klientem. Wymagane są zatem odpowiednie kompetencje językowe samych pomagających bądź też włączenie w strukturę działań tłumaczy wcześniej przeszkolonych do uczestnictwa w procesie pomocowym. Do procesu pomocowego, angażującego wiedzę dotyczącą specyfiki kulturowej klienta, a także rozumienia na jej tle doświadczeń wspomaganego, mogą być także włączeni nieprofesjonalni, ale rozumiejący dany wzór kulturowy interpretatorzy³⁷.

Jednym z celów założonych w strukturze procesu pomocowego jest ulokowanie migrantów w lokalnej strukturze sieci i więzi społecznych. Kreowanie struktur wsparcia wymaga zatem włączenia komponentu edukacyjnego skierowanego do populacji tworzącej społeczność lokalną, a następnie stworzenia możliwości wchodzenia w interakcje i kreowania relacji wzajemności.

---

³⁷ Por. F. Celik, T. Cheesman, *Non-professional interpreters in counselling for asylum seeking and refugee women*, „Torture”, 2018 vol. 28(2).

Przedstawiona analiza stanowi jedynie ogólny zarys, wymagającej uwzględnienia licznych komponentów o charakterze społecznym, kulturowym, pedagogicznym, psychologicznym i politycznym, problematyki dotyczącej tworzenia systemu wsparcia osób znajdujących się w sytuacji migracji. Przedstawione dane pochodzą głównie z literatury obcojęzycznej, w warunkach rodzimych istnieją duże potrzeby poznawania tego zjawiska poprzez zastosowanie metodologii naukowej, uwzględniającej specyfikę demograficzną populacji migrantów, ich potrzeby oraz obecny stan systemu integracji.

Bibliografia:

- Asylum in Europe. Statistics Poland*, <https://asylumineurope.org/reports/country/poland/statistics/> (dostęp: 11.01.2022).
- Balicki, Janusz, Peter Stalker. *Polityka imigracyjna i azyłowa. Wyzwania i dylematy*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2006.
- Blackwell, Dick. *Counselling and Psychotherapy with Refugees*. London–Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1988.
- Borgonovi, Francesca, Artur Pokropek. 2019. „Education and Attitudes Toward Migration in a cross country perspective”. *Frontiers in Psychology* 10: 1–17. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02224>.
- CBOS. *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią*. Warszawa 2021.
- Celik, Filiz, Tom Cheesman. 2018. „Non-professional interpreters in counselling for asylum seeking and refugee women”. *Torture* 28(2): 85–98. <https://doi.org/10.7146/torture.v28i2.106809>.
- Child and young migrants*. Migration Data Portal. <https://www.migrationdataportal.org/themes/child-and-young-migrants> (dostęp: 11.01.2022).
- Derewienko, Emilia. *Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce?*. <https://300gospodarka.pl/news/uchodzczy-z-ukrainy-w-polsce-liczba> (dostęp: 1.06.2022).
- Dietrich, Hans, Radwan Al Ali, Sefik Tagay, Johannes Hebebrand, Volker Reissner. 2019. „Screening for posttraumatic stress disorder in young adult refugees from Syria and Iraq”. *Comprehensive Psychiatry* 90: 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2018.11.001>.

- Duman, Nurdan, Yaser Snoubar. 2017. „Role of Social Work in the Integrating Refugee and Immigrant Children into Turkish Schools”. *European Journal of Social Sciences, Education and Research* 4(4): 326–336. <https://doi.org/10.26417/ejser.v10i2.p294-294>.
- Fazel, Mina, Jeremy Wheeler, John Danesh. 2005. „Prevalence of Serious Mental Disorder in 7000 Refugees Resettled in Western Countries: A Systematic Review”. *Lancet* 365: 1309–1314. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)61027-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)61027-6).
- Gottlieb, Benjamin H. 1985. „Social Networks and Social Support: An Overview of Research, Practice and Policy Implications”. *Health Education Quarterly* 12(1): 5–22. <https://doi.org/10.1177/109019818501200102>.
- Hasanović, Mevludin, Izet Palević, Slobodan Pavlović. 2017. „The Acculturation and Repatriation Problems and School Behavioral Problems Reported from Teachers among Repatriated Refugee Adolescents in Bosnia-Herzegovina”. *Trauma and Emergency Care* 2(3): 1–9. <https://doi.org/10.15761/TEC.1000129>.
- Heaney, Catherine A., Barbara A. Israel. „Social Networks and Social Support”. W: *Health, Behavior and Health Education. Theory, Research and Practice*, red. Karen Glanz, Barbara K. Rimer, K. Viswanath, 189–210. San Francisco: A Wiley Imprint, 2008.
- Kim, Heejung S., David K. Sherman, Shelley E. Taylor. 2008. „Culture and Social Support”. *American Psychologist* 63(6): 518–526. <https://doi.org/10.1037/0003-066X>.
- King, Russel. *Theories and Typologies of migration: an overview and a primer*. Malmö: Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare, 2013.
- Knipscheer, Jeroen W., Marieke Sleijpen, Trudy Mooren, F. Jackie June ter Heide, Niels Van der Aa. 2015. „Trauma exposure and refugee status as predictors of mental health outcomes in treatment-seeking refugees”. *BJ Psych Bulletin* 39(4): 178–182. <https://doi.org/10.1192/pb.bp.114.047951>.
- Kształcenie cudzoziemców na polskich uczelniach*. Najwyższa Izba Kontroli 2020.
- Michael, Suzanne. 2009. „Continuities and Discontinuities. Patterns of Migration, Adolescent Immigrant Girls and Their Family Relationships”. *Qualitative Social Work* 8(2): 229–247. <https://doi.org/10.1177/1473325009103378>.
- Migracje.gov.pl. <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2022/> (dostęp 11.01.2022).

- Morina, Naser, Vita Sulaj, Ulrich Schnyder, Richard Klaghofer, Julia Müller, Chantal Martin-Sölch, Michael Rufer. 2016. „Obsessive-Compulsive and Posttraumatic Stress Symptoms Among Civilian Survivors of War”. *BMC Psychiatry* 16: 1–8. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0822-9>.
- Moyce, Sally C., Marc Schenker. 2018. „Migrant workers and their occupational health and safety”. *Annual Review of Public Health* 39: 352–365. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040617-013714>.
- Mudadi-Billings Sheila, Patricia Eschoe. „On being an asylum-seeker”. W: *The Handbook of Transcultural Counselling and Psychotherapy*, red. Colin Lago, 196–208. New York: Open University Press, 2011.
- Plooy, Daniel R. du, Anthony Lyons, , Emiko S. Kashima. 2019. „The Effect of Social Support on Psychological Flourishing and Distress Among Migrants in Australia”. *Journal of Immigrant and Minority Health* 21(2): 278–289. <https://doi.org/10.1007/s10903-018-0745-2>.
- Ryan, Louise, Rosemary Sales, Mary Tilki, Bernadetta Siara. 2008. „Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experience of Recent Polish Migrants in London”. *Sociology* 42(4): 672–690. <https://doi.org/10.1177/0038038508091622>.
- Saint Arnault, Denise. 2009. „Cultural Determinants of Help Seeking: A Model for Research and Practice”. *Research and Theory for Nursing Practice* 23(4): 259–278. <https://doi.org/10.1891/1541-6577.23.4.259>.
- Simich Laura, Morton Beiser, Miriam Stewart, Edward Mwakarimba. 2005. „Providing Social Support for Immigrants and Refugees in Canada: Challenges and Directions”. *Journal of Immigrant Health* 7(4): 259–268. <https://doi.org/10.1007/s10903-005-5123-1>.
- Vojvoda Dolores, Stevan M. Weine, Thomas McGlashan, Daniel F. Becker, Steven M. Southwick. 2008. „Posttraumatic Stress Disorder in Bosnian Refugees 3½ Years After Resettlement”. *Journal of Rehabilitation Research and Development* 45(3): 421–426. <https://doi.org/10.1682/jrrd.2007.06.0083>.
- Volkan, Vamik D. *Immigrants and Refugees. Trauma, Perennial Mourning, Prejudice and Border Psychology*. London: Karnac, 2017.
- The World Migration Report*. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/> (dostęp: 30.11.2021).
- World Migration Report 2020*, Geneva, International Organization for Migration. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf.
- Wyszynski, Mia Caroline, Rita Guerra, Kinga Bierwiazzonek. 2020. „Good refugees, bad migrants? Intergroup helping orientations toward refugees,

migrants, and economic migrants in Germany”. *Journal of Applied Social Psychology* 50(10): 607–618. <https://doi.org/10.1111/jasp.12699>.

Zezwolenia na pracę cudzoziemców w Polsce w 2020 r. Główny Urząd Statystyczny, 20.05.2021.